

så märkvärdigt. Ett rum och kök är ju typen för en enkel arbetarebostad. På samma gång en sådan lägenhet kan tillfredsställa en gift arbetares kraf på ett hem, lämnar den å andra sidan ej något frestande tillfälle att taga inneboende, då utrymmet ju ej är stort. Samma skäl beträffande utrymmet skulle likväl kunna anföras med än större berättigande angående ett kök utan rum och ett rum utan kök, men för de personer, som bo i dessa lägenheter, torde utrymmes- och trefnadsfrågan vara af sekundär betydelse, däremot kostnadsfrågan sättas i främsta rummet. Ej heller torde sådana lägenheter i främsta rummet användas för familjer. Samma torde ock förhållandet vara med lägenheterna om två och tre rum utan kök, som väl i allmänhet hyras af ensamstående, hvilka söka förbilliga sin hyra genom att med sig låta innebo andra sådana personer. Dessa slags lägenheter stå äfven, såsom synes, sämst till boks; mer än $\frac{1}{3}$ af deras befolkning utgöres af inneboende. Att två rum och kök kommer högst d. v. s. sämst på skalan för normala (med kök försedda) lägenheter är ej så övåntadt, då det ökade utrymme, som här finnes, inbjuder till att på spekulation hyra en för familjen för stor lägenhet och sedan söka reducera hyran med tillskott af de inneboendes afgifter. Man kunde anmärka, att detta i än högre grad skulle gälla om tre rum och kök, men här måste äfven tagas i betraktande den större risken, som är förenad med ansvaret för en afsevärdt högre hyra. Dessutom äro vi här redan inne på lägenheter, hvilkas befolkning torde tillhöra en bättre situerad folkklass.

Med afseende på inneboendesystemets florerande i de olika stadsdelarna mötes man af några öfverraskande siffror. Man vore i första hand böjd för att tro det Östermalm skulle ställa sig fördelaktigast i detta hänseende. I stället finner man lägst på skalan d. v. s. bäst Södermalm med 262 inneboende af 1,000 boende. Detta torde sammanhänga därmed, att hyrorerna i denna stadsdel äro de relativt lägsta, i Barnängsroten exempelvis 105 kr. per rum mot 156 kr. i Karlaroten. En billig hyra kommer hufvudanledningen till inneboendesystemet att bortfalla. En annan anledning torde vara den, att det *barnrika* småfolket, då det ej kunnat få bostad på annat håll, synes ha tagit sin tillflykt till denna stadsdel och således redan haft »stugan full» af sina egna. Södermalm tillhör nämligen trots sin goda ställning med hänseende till inneboendesystemet de tätast befolkade stadsdelarna och delar denna egenskap med Kungsholmen. Riktigheten af bevisföringen styrkes bland annat äfven däraf, att stadens allra tätast bebodda *rotar*, 25. Barnängsroten å Söder samt 23. Stadshagsroten å Kungsholmen, visa än lägre siffror för de inneboende, nämligen resp. 238 och 240 af 1,000 boende. Emellertid bevisa dessa siffror intet angående systemets *utbredning*. Såsom senare skall visas, ligger skillnaden däri, att systemet här

är mera extensivt än intensivt. Om Kungsholmen, som följer näst efter Östermalm på skalan med 268 inneboende pro mille, gäller i det hela samma resonemang. Sämst står Staden mellan broarna med 329 inneboende af 1,000 boende, detta af skäl, som ej äro svåra att finna. Då hyrorna där i förhållande till det centrala läget äro något så när drägliga (126 kr. per rum), detta likväl på bekostnad af lägenheternas beskaffenhet, kunna de inneboende, som oftast äro ogifta personer med tämligen god arbetsförtjänst, i denna stadsdel söka en centralt belägen bostad för ett, om ej lågt, så dock ej öfverdrifvet pris. På grund af de där befintliga lägenheternas beskaffenhet torde man kunna sluta, att den befolkning, som i dem tagit sin bostad, ej heller tillhöra de folkklasser, som draga sig för att taga inneboende.

Beträffande maximum och minimum visar den centralt belägna 3. Hötorgsroten den högsta siffran eller 339 inneboende af 1,000 boende; näst efter följer 1. Storkyrkoroten eller Staden mellan broarna med 329 inneboende. Den lägsta siffran har den modernt bebyggda 20. Narvaroten att framvisa eller 188; näst bäst står 15. Maria kyrkorote med 208 inneboende pro mille.

Såsom redan förut är sagdt, utgöra de inneboende i medeltal 274 af 1,000 boende. Till jämförelse meddelar jag, att Key-Åberg år 1895 för *arbetarebefolkningen* konstaterade 38,980 inneboende af 156,532 arbetare eller 249 på 1,000.¹⁾ Då den ofvan af mig anförda siffran afser hela befolkningen i smålägenheter, torde det vara så mycket mer berättigadt att anse en försämring konstaterad, då väl säkert är, att min siffra skulle blifvit *än högre*, om jag räknat endast med arbetarebefolkningen. Ur Key-Åbergs siffror för 1895 meddelas här nedan ytterligare några uppgifter, jämförda med de af mig gifna, under påpekande af de restriktioner med afseende på jämförbarheten, som ofvan angifvits.

Stadsdelar.	Inneboende af 1,000 boende i smålägenheter.		Siffrorna för år 1900 öfver- eller underskjuta siffrorna för år 1895 med % (+ eller -).
	År 1895. (Arbetarebefolkningen.)	År 1900. (Hela befolkningen.)	
Kungsholmen	233	268	+ 15.0
Södermalm	234	262	+ 12.0
Norrmalm	254	287	+ 13.0
Östermalm	270	266	- 1.5
Staden mellan broarna	309	329	+ 6.5
Hela staden	249	274	+ 10.0

En genomgående ökning af de inneboendes relativa antal föreligger sålunda med undantag för Östermalm, där en minskning inträdt. Detta torde väl sam-

¹⁾ Uppgifterna i likhet med mina erhållna på grundval af mantalslängderna.

manhånga dels därmed, att arbetarebefolkningen i denna stadsdel är föga talrik och att således en förskjutning till det bättre inträffar, då *hela* smålägenheternas befolkning tages med i räkningen, dels äfven med nedrifvandet af åtskilliga i denna stadsdel förut befintliga ruskiga byggnadskvarter, som nu fått lämna plats åt moderna bostadspalats. Emellertid är förbättringen så obetydlig, att man med fog torde kunna påstå det en ökning i stället skulle konstaterats, om siffrorna varit fullt jämförbara. Ordningföljden mellan stadsdelarna i detta hänseende har omkastats. Kungsholmen har fått afstå platsen som bäst åt Södermalm och intagit tredje rummet, under det att Östermalm ryckt upp från den fjärde i ordningen till mycket god i andra. Denna stadsdel torde väl snart rycka upp i första rummet, då de sista kåkarna skattat åt förgångelsen. Endast Staden mellan broarna har bibehållit sin plats såsom sämst. Visserligen är den procentiska ökningen för denna stadsdel minst eller 6.5 %, men detta torde endast betyda, att inneboendesystemet redan år 1895 hade där drifvits så långt, att en vidare ökning endast med svårighet kunnat ske. För närvarande är *hvar tredje person* inom denna stadsdel att räkna till de inneboendes klass.

Beträffande de särskilda rotarna visade 3. Hötorgsroten äfven år 1895 den högsta siffran eller 332 inneboende per 1,000. Ökning har således här inträdd från 332 till 339 eller 2.1 %, en relativ ökning, som är mindre än den för Staden mellan broarna, hvilket ju tyder på att inneboendesystemet praktiskt sedt ej gärna tycks drifvas längre än till den gräns, då ungefär $\frac{1}{3}$ af folk-mängden i genomsnitt hyses som inneboende. Näst efter 3. Hötorgsroten följde äfven år 1895 1. Storkyrkoroten med 309 per 1,000. Bäst stod återigen 21. Vanadisroten, det s. k. Sibirien. Detta torde kanske förvåna, men här galler samma förklaring, som förut anförts beträffande Södermalms och Kungsholmens förträfflighet i detta afseende: roten i fråga är synnerligen tätt befolkad, och de boende utgöres af barnrika arbetarefamiljer. Äfven år 1900 visar 21. Vanadisroten en mycket god siffra, 261 inneboende per 1,000, således bättre än den bästa stadsdelen, Södermalm, med siffran 262.

Till vidare jämförelse meddelas slutligen, att i Berlin totala antalet inneboende år 1890 utgjorde 95,365 personer mot i Stockholm år 1900 56,199 personer i smålägenheterna. Af 1,000 manliga innevånare voro år 1895 i Berlin 77 och af kvinnliga 26 inneboende. I Köpenhamn med $\frac{1}{3}$ större folk-mängd än Stockholm, förstäderna oräknade, angafs år 1901 hela antalet »loger-
rende» till 22,930 personer. Jag påpekar likväl att dylika jämförelser böra upptagas med mycken försiktighet, då man ej känner efter hvilken grund siffrorna beräknats. (Siffrorna för Berlin ur Raphael: Bostadsfrågan.)

3. Hyror samt hyrande och inneboende per lägenhet och per rum.

I **tab. 2** återfinnas samtliga den 31 december 1900 bebodda smålägenheter, sammanförda i olika kategorier, jämte uppgift å hyresbelopp samt hyrande och inneboende i (absoluta och) relativa tal. Jag anför i förbigående, att de relativa talen för folkmängden äro beräknade såsom summor af de korrekt afkortade talen för hyrande och inneboende, detta som en förklaring till smärre avvikelser från vissa direkt beräknade siffror för folkmängden per 100 rum. Nedanstående *tabell IX* angifver huvudresultaten.

Tab. IX. Medelhyra per lägenhet och medelfolkmängd per rum i smålägenheter, år 1900.

Lägenhetskategorier.	Medelhyra per lägenhet i kronor.							Medelfolkmängd per rum.						
	Staden mellan broarna.	Nedre Norrmalm.	Östermalm.	Öfre Norrmalm.	Kungsholmen.	Södermalm.	Hela staden.	Staden mellan broarna.	Nedre Norrmalm.	Östermalm.	Öfre Norrmalm.	Kungsholmen.	Södermalm.	Hela staden.
Ett kök utan rum . .	143	140	118	133	112	115	124	3.2	2.5	2.9	3.2	2.7	3.5	3.1
Ett rum utan kök . .	152	163	156	158	149	135	149	2.4	2.2	2.8	3.1	3.3	3.2	2.9
Två rum utan kök . .	282	337	339	321	248	222	301	1.8	1.4	1.5	1.8	1.9	2.0	1.7
Tre rum utan kök . .	421	500	560	514	452	397	478	1.4	0.9	1.3	1.1	1.7	1.2	1.1
Ett rum och kök . .	227	240	247	247	240	216	233	2.0	1.7	2.0	2.2	2.3	2.2	2.2
Två rum och kök . .	362	396	428	411	399	345	392	1.6	1.4	1.5	1.7	1.8	1.7	1.6
Tre rum och kök . .	497	588	636	611	589	501	584	1.4	1.2	1.1	1.2	1.3	1.3	1.2
Samtliga lägenhetskategorier	300	327	374	336	290	255	309	1.7	1.4	1.5	1.8	2.1	2.0	1.8

Betrakta vi först *medelhyran* per lägenhet och per rum för samtliga kategorier i de olika stadsdelarna, finna vi, att stadsdelarna gruppera sig sålunda:

	Per lägenhet.	Per rum.
Östermalm	374	146
Öfre Norrmalm	336	138
Nedre Norrmalm	327	142
Staden mellan broarna	300	126
Kungsholmen	290	131
Södermalm	255	116
Hela staden	309	132

Medelsiffrorna per lägenhet förefalla ju tämligen betydelselösa, då de olika kategorierna sammanblandas. Emellertid kunna de anses såsom ett slags mätare på stadsdelarnas större eller mindre elegans. Ju större medelhyra per lägenhet, ju dyrare äro hyrorna och ju flere rummen i lägenheterna. Man finner, att Östermalm, såsom ju var att vänta, står främst med 374 kronor i medelhyra, hvarefter stadsdelarna följa i den ordning de ofvan anförts. Därvid befinnes Östermalm, Öfre Norrmalm och nedre Norrmalm ligga öfver medeltalet för Hela staden, 309 kronor, och Staden mellan broarna, Kungsholmen och Södermalm ligga under detta.

Jämföra vi de olika stadsdelarna med afseende på medelhyran per rum, d. v. s. dyrheten, intaga stadsdelarna samma ordning med undantag af Öfre Norrmalm och Nedre Norrmalm, som bytt plats. Att den sistnämnda stadsdelen med sitt centrala läge har relativt flere små lägenheter, speciellt enkelrum, men dyrare hyror är ej förvånande. Vid en blick på tab. IX finner man, att det just är lägenhetskategorierna ett kök utan rum och ett eller två rum utan kök, som ställa sig dyrare å Nedre än å Öfre Norrmalm, under det att de öfriga kategorierna äro något billigare. Karakteristiskt är, att kategorierna ett rum utan kök och ett rum och kök ha att uppvisa så pass jämna hyror i olika stadsdelar. De äro så att säga »nödvändighetsartiklarna», som betalas tämligen lika öfver allt. Differentieringen mellan de olika stadsdelarna inträder först i pregnantare grad med två och tre rum och kök. Att emellertid »nödvändighetsartiklarna» ej äro de billigaste framgår af nedanstående sammanställning angående årshyran per rum och per person i de olika hufvudkategorierna.

Lägenhetskategorier.	Årshyra i kronor	
	per rum.	per person.
Ett kök utan rum	124	40
Ett rum utan kök	149	51
Ett rum och kök	116	54
Två rum och kök	131	80
Tre rum och kök	146	121
Hela staden	132	73

För ett rum utan kök betalas således proportionsvis mera än för någon annan lägenhet. Ett kök utan rum intager, såsom synes, en dyrare plats än ett rum och kök. Årshyran per person ställer sig visserligen billigare för dessa dyra småkategorier, hvilket endast betyder, att man måst sammanpacka sig desto mera för att kompensera den dyra hyran. Det är också i dessa lägenheter, som inneboendesystemet i främsta rummet måste florera, och därtill med nödvändighet i dess värsta form: sammanboendet.

I sammanhang härmed och till en förklaring af dessa abnormt höga hyror för lägenheter, som oftast torde kunna rubriceras som kyffen, vill jag anföra några ord af D:r Raphael i hans arbete Bostadsfrågan. Han säger om den inneboende: »Hans värds egen hyra uppskrufvas af husvärden, just emedan denne vet, att hyresgästen i sin ordning kan hålla sig till sina inneboende; och härigenom pressas hyrorna äfven upp för de hyresgäster, som icke vilja hysa inneboende.» Jag ville fixera resultatet i paradoxens skarpa form och säga: »Ju lägre hyra, desto oskäligare.»

Med afseende på *befolkningstätheten* framgår denna med all önskvärd tydlighet af siffrorna för medelfolkmängden per rum (se tab. IX). Det bekräftar sig, att folkmängdstätheten är störst i ett kök utan rum med i medeltal 3.1 person, därefter i ett rum utan kök med 2.9 och ett rum och kök med 2.2. Att tre rum utan kök ställer sig bättre än tre rum och kök, 1.1 mot 1.2, bör naturligtvis ej tillmätas någon betydelse, då den förra kategorien intager en särställning, hvilket äfven framgår af dess fåtalighet, hvadan medeltalen för densamma i allmänhet ej äro synnerligen mycket värda. Ett något fylligare begrepp om trångboddheten får man likväl af nedanstående sammanställning af de viktigare kategorierna samt stadsdelarna efter folkmängden pr 100 rum.

Lägenhetskategorier.	Folkmängd per 100 rum.	Stadsdelar.	Folkmängd per 100 rum.
Ett kök utan rum	312 personer,	Kungsholmen	208 personer,
Ett rum utan kök	293 »	Södermalm	199 »
Ett rum och kök	218 »	Öfre Norrmalm	184 »
Två rum utan kök	168 »	Staden mellan broarna	167 »
Två rum och kök	164 »	Östermalm	155 »
Tre rum och kök	121 »	Nedre Norrmalm	148 »
Samtliga lägenhetskategorier	182 personer.	Hela staden	182 personer.

Det är onekligen ganska respektabla skillnader, som här göra sig gällande. Ett kök utan rum och ett rum utan kök äro $2\frac{1}{2}$ ggr så tätt befolkade som tre rum och kök. Stadsdelarna Kungsholmen och Södermalm äro omkring 40 % tätare bebodda än Östermalm och Nedre Norrmalm. Om detta senare och de orsaker, som därtill ge anledning, nämligen den därstädes befintliga barnrika arbetarebefolkningen, är redan förut taladt. Beträffande maximum och minimum påträffas den högsta siffran i 23. Stadshagsroten å Kungsholmen med 244 personer per 100 rum; därefter följer 21. Vanadisroten, »Sibirien», å Öfre Norrmalm med 242 personer. Minimum representeras af 10. Nybroroten med siffran 133, och näst bäst står 7. Jakobsroten med 140 personer per 100 rum.

I nedanstående tabeller X och XI återgifves ett ur tab. 2 hämtadt mera detaljeradt sammandrag af folkmängdsförhållandena, angifvande siffror både för hyrande och inneboende; äfven relativa siffror för årshyran, ehuru förut behandlad, äro indragna för bättre jämförelses skull.

Tab. X. Årshyra samt hyrande och inneboende i smålägenheter år 1900, efter lägenhetskategorier. Relativa tal.

Lägenhetskategorier.	Antal lägenheter.	M e d e l t a l.								
		Å r s h y r a			F o l k m ä n g d					
		pr lägenhet.	pr rum.	pr person.	pr lägenhet.			pr rum.		
					Hyrande.	Inneboende.	Summa.	Hyrande.	Inneboende.	Summa.
		Kr.	Kr.	Kr.						
Ett kök utan rum	565	124	124	40	2.2	0.9	3.1	2.2	0.9	3.1
Ett rum utan kök	9,200	149	149	51	2.2	0.7	2.9	2.2	0.7	2.9
Två rum utan kök	1,179	301	150	90	2.2	1.2	3.4	1.1	0.6	1.7
Tre rum utan kök	152	478	159	144	2.1	1.3	3.4	0.7	0.4	1.1
Ett rum och kök	17,467	233	116	54	3.4	1.0	4.4	1.7	0.5	2.2
Två rum och kök	12,976	392	131	80	3.3	1.6	4.9	1.1	0.5	1.6
Tre rum och kök	6,601	584	146	121	3.3	1.5	4.8	0.8	0.4	1.2
Samtliga lägenhetskategorier	48,140	309	132	73	3.1	1.2	4.3	1.3	0.5	1.8

Tab. XI. Årshyra samt hyrande och inneboende i smålägenheter år 1900, stadsdelvis. Relativa tal.

Stadsdelar.	Antal lägenheter.	M e d e l t a l.								
		Å r s h y r a			F o l k m ä n g d					
		pr lägenhet.	pr rum.	pr person.	pr lägenhet.			pr rum.		
					Hyrande.	Inneboende.	Summa.	Hyrande.	Inneboende.	Summa.
		Kr.	Kr.	Kr.						
Staden mellan broarna	1,945	300	126	75	2.7	1.3	4.0	1.1	0.6	1.7
Nedre Norrmalm	4,082	327	142	96	2.4	1.0	3.4	1.0	0.4	1.4
Östermalm	8,920	374	146	94	2.9	1.1	4.0	1.1	0.4	1.5
Öfre Norrmalm	11,775	386	138	75	3.2	1.3	4.5	1.3	0.5	1.8
Kungsholmen	5,912	290	131	63	3.4	1.2	4.6	1.5	0.6	2.1
Södermalm	15,506	255	116	58	3.2	1.1	4.3	1.5	0.5	2.0
Hela staden	48,140	309	132	73	3.1	1.2	4.3	1.3	0.5	1.8

Då jag emellertid redan förut behandlat frågan om förhållande mellan hyrande och inneboende rätt utförligt och sedan i sammanhang med uppgifter ur **tab. 4** kommer att ytterligare behandla frågan, inskränker jag mig här att hänvisa till de meddelade tabellerna.

Intressant vore att få en föreställning om huru hyres- och folkmängdsförhållandena växlat på de senare åren. En jämförelse med de senast förut tillgängliga siffrorna (Key-Åbergs undersökning af år 1895) vore därför väl på sin plats. Men då, såsom förut påpekats, jämförbarheten med Sundbärgs bostadsräkning af år 1894 är bättre, föredrager jag en sammanställning mellan mina siffror för år 1900, afseende samtliga bebodda bostadslägenheter och ett fåtal kombinerade bostads- och affärlägenheter (de senare med lämpligen reducerade hyror) och några siffror, som jag beräknat för samtliga begagnade bostadslägenheter enligt den nämnda bostadsräkningen.

Lägenhetskategorier.	År.	Årshyra		Folkmängd per rum.
		per lägenhet.	per person.	
Ett kök utan rum	År 1894	95	30.90	3.06
	År 1900	124	39.90	3.12
Ett rum utan kök	År 1894	118	43.20	2.73
	År 1900	149	50.80	2.93
Två rum utan kök	År 1894	231	78.10	1.48
	År 1900	301	89.70	1.68
Ett rum och kök	År 1894	178	41.30	2.15
	År 1900	233	53.50	2.18
Två rum och kök	År 1894	291	62.70	1.55
	År 1900	392	79.50	1.65
Tre rum och kök	År 1894	439	96.70	1.13
	År 1900	584	121.20	1.21
Samtliga smålägenheter ¹⁾	År 1894	224	56.10	1.78
	År 1900	309	72.60	1.82

Bäst öfverskådar man förhållandena i nedanstående tablå, som angifver huru mycket talen för år 1900 öfverskjuta talen för år 1894 i %.

Lägenhetskategorier.	Årshyra		Folkmängd per rum. %
	per lägenhet. %	per person. %	
Ett kök utan rum	+ 30.5	+ 29.1	+ 2.0
Ett rum utan kök	+ 26.3	+ 17.6	+ 7.3
Två rum utan kök	+ 30.3	+ 14.9	+ 13.5
Ett rum och kök	+ 30.9	+ 29.5	+ 1.4
Två rum och kök	+ 34.7	+ 26.8	+ 6.5
Tre rum och kök	+ 33.0	+ 25.3	+ 7.1
Samtliga smålägenheter ¹⁾	+ 37.9	+ 29.4	+ 2.2

Som man ser är hyrans stegring, såsom känd sak är, högst betydlig, i regeln mer än 30 %. Årshyran per person har stegrats något mindre, hvilket

¹⁾ Talen för samtliga smålägenheter af naturliga skäl utan större värde.

betyder, att befolkningen tvingats att bo trängre för att kunna möta de stegrade hyrorna. Detta tager sig äfven uttryck i siffrorna för folkmängden per rum, som visa en genomgående ökning. Att denna ej blifvit desto betydligare torde väl få skrivas på den redan förut existerande trångboddheten.

Till sist inflickar jag här en jämförelse mellan hyrorna i Stockholm och Köpenhamn samt, för ett rum och kök, en jämförelse med några utländska städer.

Lägenhetskategorier.	Köpenhamn år 1901.	Stockholm år 1900.	Stockholmshyrorna öfverskjuta Köpen- hamnshyrorna med
Ett rum utan kök	84 kr.	149 kr.	77.4 %
Ett rum och kök	120 >	233 >	94.2 %
Två rum och kök	206 >	392 >	90.3 %
Tre rum och kök	312 >	584 >	87.2 %

Såsom synes, ställer sig medelhyran i Stockholm i genomsnitt ej långt ifrån dubbelt så dyr. Måhända äro dock köpenhamnsrummen något mindre. Jag påpekar likväl, att enligt uppgifter i »Les habitations ouvrières en Danemark par C. Trap et O. Schmidh» och afseende några hundratal nyare arbetarelägenheter i Sundbyerne, Valby m. fl. vid Köpenhamn, man kan beräkna rummens medelyta till 13.3 kvm (kök = rum), under det stockholmsrummen visa medelsiffran 12.4 kvm. Dock må anmärkas, att för åtskilliga äldre tvårumslägenheter i Köpenhamn medeltalet ställer sig till 8.3 kvm., detta på grund af lagbestämmelser, befriande lägenheter med en yta mindre än 25 kvm från bostadsskatt.

Beträffande ett rum och kök meddelar jag nedanstående siffror ur Raphaels »Bostadsfrågan», och där anförda efter M. F. Nyström i en riksdagsmotion år 1903.

Luzern 62 kr.	Köpenhamn 120 kr.	Basel 136 kr.	Dresden 183 kr.
Lybeck 110 >	Breslau 127 >	Magdeburg 137 >	Berlin 206 >
Liverpool 117 >	München 131 >	Frankfurt a/M. 156 >	Stockholm 233 >

Stockholm har således den tvifvelaktiga äran att här intaga högsta rummet. Det är för öfrigt att anmärka, att för 44.8 % af hithörande stockholmslägenheter hyran uppgick till 250 kronor och däröfver (Bostadsräkningen 1900).

4. Lägenheternas fördelning efter folkmängden per lägenhet. Öfverbefolkade lägenheter. År 1900.

För att ytterligare belysa *trångboddheten* har **tab. 3** blifvit uppställd. Vi återfinna där en gruppering af samtliga den 31 december år 1900 bebodda smålägenheter efter folkmängden per lägenhet inom olika lägenhetskategorier

Tab. XII. Smälägenheternas fördelning efter folkmängden per rum år 1900.
Absoluta och relativa tal.

Lägenhetskategorier.	Antal lägenheter med											Summa Lägenheter.	Folk- mängd.	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 o. flera			
	p e r s o n e r.													
<i>Absoluta tal.</i>														
Ett kök utan rum	91	162	129	69	51	36	19	2	2	2	2	565	1,763	
Ett rum utan kök	2,042	2,600	1,813	1,137	739	401	248	124	54	26	16	9,200	26,997	
Två rum utan kök	298	219	188	176	113	60	48	41	20	4	12	1,179	3,953	
Tre rum utan kök	42	33	20	21	11	9	6	3	2	2	3	152	506	
Ett rum och kök	625	2,554	3,585	3,424	2,718	2,025	1,246	716	318	152	104	17,467	75,987	
Två rum och kök	372	1,567	2,037	2,254	2,022	1,691	1,204	844	469	266	250	12,976	63,926	
Tre rum och kök	159	785	1,270	1,264	993	737	511	360	226	135	161	6,601	31,825	
Samtliga lägenhetskategorier	3,629	7,920	9,042	8,345	6,647	4,959	3,282	2,090	1,091	587	548	48,140	204,957	
<i>Relativa tal.</i>														
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%		
Ett kök utan rum	16.1	28.7	22.8	12.2	9.0	6.3	3.3	0.4	0.4	0.4	0.4	100.0	—	
Ett rum utan kök	22.2	28.3	19.7	12.4	8.0	4.4	2.6	1.3	0.6	0.3	0.2	100.0	—	
Två rum utan kök	25.3	18.6	15.9	14.9	9.6	5.1	4.1	3.5	1.7	0.3	1.0	100.0	—	
Tre rum utan kök	27.6	21.7	13.2	13.8	7.3	5.9	3.9	2.0	1.3	1.3	2.0	100.0	—	
Ett rum och kök	3.6	14.6	20.5	19.6	15.6	11.6	7.1	4.1	1.8	0.9	0.6	100.0	—	
Två rum och kök	2.9	12.1	15.7	17.4	15.6	13.0	9.3	6.5	3.6	2.0	1.9	100.0	—	
Tre rum och kök	2.4	11.9	19.2	19.1	15.1	11.2	7.7	5.5	3.4	2.1	2.4	100.0	—	
Samtl. lägenhetskategorier %	7.5	16.5	18.8	17.3	13.8	10.3	6.8	4.4	2.3	1.2	1.1	100.0	—	

Tab. XIII. Smälägenheter med 11 och flere boende, år 1900.

Lägenhetskategorier.	Antal lägenheter med												Summa Lägenheter.	Folk- mängd.
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22		
	p e r s o n e r.													
Ett kök utan rum	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	27
Ett rum utan kök	9	3	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	16	193
Två rum utan kök	9	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	12	140
Tre rum utan kök	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3	41
Ett rum och kök	61	18	12	9	2	2	—	—	—	—	—	—	104	1,231
Två rum och kök	127	72	27	13	3	5	—	1	1	1	—	—	250	2,976
Tre rum och kök	64	41	25	13	6	4	5	1	—	1	—	1	161	2,002
Summa	271	136	67	37	11	14	6	2	1	2	—	1	548	6,610

och i hvar och en af stadens rotar. Den här införda *tabell XII* angifver hufvudresultaten för hela staden i absoluta och relativa tal.

Af tabellen framgår, att ett icke obetydligt antal lägenheter, 548 stycken, äro befolkade med 11 och flere personer. För att komma dessa extrema fall något närmare inpå lifvet har jag uppgjort en särskild fördelning af dessa lägenheter, hvilken återfinnes i *tabell XIII*.

Det framgår, att icke mindre än 6,610 personer funnit sin bostad i sådana starkt öfverbefolkade lägenheter. Maximum uppnås med 22 personer i en trerumslägenhet. Då denna siffra föreföll mig tvifvelaktig, lät jag undersöka saken närmare och fann då, att lägenheten äfven i 1903 års mantalslängder stod upptagen med en folkmängd af 22 personer. Vid besök på platsen (å Östermalm) visade det sig emellertid, att lägenheten i fråga i verkligheten motsvarades af två rum och tre kök, hvilka uthyrdes i andra hand till tre familjer, hvilka tillsammans med de inneboende verkligen utgjort 22 personer. Vid exploratörens besök hade emellertid tre af de inneboende flyttat. Dessa hade förut bott i en skrubb utan fönster, som egentligen utgjorde familjens skafferier och numera äfven användes därtill. Jag anför här nedan exploratörens beskrifning. »Huset är en träkåk. Genom dörrrens springor ser man dagern. Rummen äro synnerligen fuktiga, kalla och dragiga. Olämpliga till bostad. Fönstret på ett kök är en glugg om 4 × 7 decimeter. Genom lägenhetens bristfällighet hade enligt de hyrandes uppgift ett par af de där boende arbetarehustrurna ådragit sig reumatisk värk. Vägghyra. Ett kök användes till skomakeriverkstad och samtidigt till bostad för två personer, hvaraf den ena låg sjuk. Snuskigt och ostädadt. Hyran för det hela utgjorde 500 kronor per år. I den lägenhet, som bestod af ett rum och kök jämte en skrubb, utgjorde golfytan per person enligt beräkning 2.1 kvadratmeter, luftrymden per person 3.7 kubikmeter och hyresbeloppet per kubikmeter 4 kr. och 60 öre. Lägenhetens höjd var 1.45 meter på det lägsta stället (taket var snedt), och man kunde ej stå rak på vissa ställen i rummet.»¹⁾ — Om också en god del af de anförda lägenheterna med 11 och flere boende icke ge anledning att upprulla så mörka bilder, torde dock åtskilliga motstycken till ofvanstående kunna bland dem uppletas.

Återgå vi till siffrorna i *tabell XII* och jämföra dessa med de uppgifter för medelfolkmängden per lägenhet, som förut anförts, kunna vi uppställa följande tablå rörande huru många lägenheter inom hvarje kategori, som bebos af flere personer än medeltalet.

¹⁾ Till jämförelse meddelas, att i de största och modernaste våningarna å Östermalm årshyran per kubikmeter utgjorde *ej fullt 3 kr.*, under det att luftrymden per person utgjorde 114 kubikmeter och golfytan per person 34 kvadratmeter. Kyffena äro dyrast!

Lägenhetskategorier.	Medelfolkmängd per lägenhet.	Antal lägenheter med flere boende än medelfolkmängden.	
		Absolut antal.	Relativt antal. %
Två rum och kök	4.9	6,746	51.9
Ett rum utan kök	2.9	4,558	49.5
Tre rum och kök	4.8	3,123	47.4
Ett rum och kök	4.4	7,279	41.7
Två rum utan kök	3.4	474	40.2
Tre rum utan kök	3.4	57	37.5
Ett kök utan rum	3.1	183	32.4

Dessa siffror få icke missförstås, så att de skulle angifva hvilka lägenheter vore *öfverbefolkade*.

För att emellertid bilda sig ett begrepp om hvad man bör mena med öfverbefolkade lägenheter kan man använda följande resonemang. Medelstorleken för ett rum i Stockholms smålägenheter (kök räknadt såsom rum) är i medeltal 33.8 kubikmeter, såsom sedan skall visas. Denna siffra varierar för de olika kategorierna oväntadt litet; den är minst för ett kök utan rum eller 30.7 kubikmeter och störst för tre rum och kök med 37.6 kubikmeter. Nu anse läkarna, att 20 kubikmeter luftrymd är erforderlig för en vuxen person och hälften för barn. För hvarje person behöfves således säkerligen, enär barn under 15 år utgöra endast c:a $\frac{1}{4}$ af befolkningen (se tab. 1), mellan 15 och 20 kubikmeter, om barn och vuxna räknas lika. Utgående från denna siffra och siffran för stockholmsrummens medelstorlek kan man alltså sluta, att öfverbefolkningen inträdt, då medelfolkmängden per rum uppgår till öfver 2 personer¹⁾, d. v. s. att för de olika lägenhetskategorierna inträder öfverbefolkning, då det bor 3 personer i ett kök eller ett rum, 5 personer i två rum, 7 personer i tre rum, 5 personer i ett rum och kök, 7 personer i två rum och kök och 9 personer i tre rum och kök. Vi erhålla på detta sätt följande gruppering.

Lägenhetskategorier.	Öfverbefolkning inträder med en folkmängd af	Antal öfverbefolkade lägenheter.		Folkmängden i de öfverbefolkade lägenheterna.	
		Absolut antal.	Relativt antal. %	Absolut antal.	Relativt antal. %
Ett kök utan rum	3 personer	312	55.2	1,348 personer	76.5
Ett rum utan kök	3 "	4,558	49.5	19,755 "	73.2
Ett rum och kök	5 "	7,279	41.7	45,803 "	60.3
Två rum utan kök	5 "	298	25.3	1,949 "	49.3
Två rum och kök	7 "	3,033	23.3	25,037 "	39.2
Ter rum utan kök	7 "	16	10.5	145 "	28.7
Tre rum och kök	9 "	522	7.9	5,386 "	16.9
Samtliga lägenhetskategorier:s:a		16,018	33.3	99,423 personer	48.5

¹⁾ Denna gräns hålles äfven i den engelska statistiken (Raphael: Bostadsfrågan).

Dessa siffror tala ett alltför tydligt språk för att behöfva några kommentarier. Till sist må en jämförelse med storstaden Berlin anföras beträffande ett rum och kök.

Antal personer i lägenheten.	Relativa antalet lägenheter.	
	Berlin år 1900. %	Stockholm år 1900. %
4 personer	21.1	19.6
5 "	13.5	15.6
6 "	7.1	11.6
7 "	3.2	7.1
8 "	1.3	4.1
9 "	0.5	1.8
10 "	0.2	0.9
11 och flere "	0.1	0.6

Det visar sig, att i Berlin inalles 25.9 % af lägenheterna om ett rum och kök voro befolkade med 5 personer och däröfver, hvilket i Stockholm, där en sådan befolkningstäthet enligt förut anförda skäl måste anses representera öfverbefolkning, motsvaras af 41.7 %. Berlin står således i detta hänseende betydligt gynnsammare än Stockholm, om man får antaga, att rummens storlek i de bägge städerna ej skilja sig alltför mycket. Några siffror härom har jag emellertid ej tillgängliga.

5. Lägenheternas fördelning efter antalet inneboende per lägenhet. Lägenheter med och utan inneboende. År 1900.

Till ytterligare belysning af det förut omskrifna inneboendesystemet har **tab. 4** upprättats. Man finner där en gruppering af smålägenheterna efter antalet inneboende per lägenhet. Ett sammandrag af de därstädes meddelade siffrorna återfinnes i *tabellerna XIV* och *XV*.

Det framgår häraf, att 43.8 % eller ej långt ifrån hälften af lägenheterna sakna inneboende, under det att således 56.2 % hysa sådana, däraf 41.0 % 1 à 2 inneboende, 11.6 % 3 à 4, 2.6 % 5 à 6 samt 1.0 % 7 och flere inneboende. En jämförelse med Key-Åbergs siffror af år 1895 rörande arbetarehemmens förhållande i detta hänseende framgår af nedanstående uppställning.

	Relativa antalet lägenheter med				
	ingen inneboende. %	1 à 2 inneboende. %	3 à 4 inneboende. %	5 à 6 inneboende. %	7 och flere inneboende. %
År 1895	46.6	40.4	9.6	2.5	0.9
• 1900	43.8	41.0	11.6	2.6	1.0

Tab. XIV. Smålägenheter, grupperade efter antalet inneboende per lägenhet år 1900, kategorivis.

Lägenhetskategorier.	Antal lägenheter med												Summa. Lägenheter.	Hela antalet inneboende.
	ingen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 o. flere		
<i>Absoluta tal.</i>														
Ett kök utan rum	292	149	78	20	7	7	5	5	1	—	—	1	565	512
Ett rum utan kök	5,045	2,574	1,027	331	116	59	18	13	10	2	2	3	9,200	6,731
Två rum utan kök	545	266	179	94	55	19	8	10	1	1	1	—	1,179	1,366
Tre rum utan kök	84	24	12	12	8	3	4	3	—	2	—	—	152	194
Ett rum och kök	8,386	4,681	2,570	1,088	405	170	82	43	18	11	11	2	17,467	16,725
Två rum och kök	4,264	3,004	2,586	1,584	802	394	169	88	51	18	6	10	12,976	20,489
Tre rum och kök	2,469	1,487	1,105	700	376	212	118	71	22	14	11	16	6,601	10,182
Samtliga lägenhetskategorier	21,085	12,185	7,557	3,829	1,769	864	404	233	103	48	31	32	48,140	56,199
<i>Relativa tal.</i>														
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Ett kök utan rum	51.7	26.4	13.8	3.5	1.2	1.2	0.9	0.9	0.2	—	—	0.2	100.0	—
Ett rum utan kök	54.8	28.0	11.2	3.6	1.3	0.6	0.2	0.2	0.1	0.0	0.0	0.0	100.0	—
Två rum utan kök	46.2	22.5	15.2	8.0	4.7	1.6	0.7	0.8	0.1	0.1	0.1	—	100.0	—
Tre rum utan kök	55.2	15.8	7.9	7.9	5.3	2.0	2.6	2.0	—	1.3	—	—	100.0	—
Ett rum och kök	48.0	26.8	14.7	6.2	2.3	1.0	0.5	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	100.0	—
Två rum och kök	32.9	23.2	19.9	12.2	6.2	3.0	1.3	0.7	0.4	0.1	0.0	0.1	100.0	—
Tre rum och kök	37.4	22.5	16.7	10.6	5.7	3.2	1.8	1.1	0.3	0.2	0.2	0.3	100.0	—
Samtliga lägenhetskategorier%	43.8	25.3	15.7	7.9	3.7	1.8	0.8	0.5	0.2	0.1	0.1	0.1	100.0	—

Tab. XV. Smålägenheter, grupperade efter antalet inneboende per lägenhet år 1900, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Antal lägenheter med												Summa. Lägenheter.	Hela antalet inneboende.
	ingen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 o. flere		
Staden mellan broarna	798	508	288	160	85	49	27	15	8	3	1	3	1,945	2,554
Nedre Norrmalm	2,047	953	548	278	142	61	27	14	7	4	—	1	4,082	4,121
Östermalm	4,271	2,144	1,336	619	272	141	73	29	19	8	2	6	8,920	9,431
Öfre Norrmalm	4,722	3,058	1,943	1,065	527	239	103	67	34	10	4	3	11,775	14,970
Kungsholmen	2,439	1,497	1,009	523	216	128	44	30	11	4	8	3	5,912	7,301
Södermalm	6,808	4,025	2,433	1,184	527	246	130	78	24	19	16	16	15,506	17,822
Hela staden	21,085	12,185	7,557	3,829	1,769	864	404	233	103	48	31	32	48,140	56,199

Man finner således, att det relativa antalet lägenheter utan inneboende minskats, och antagligt är, att denna förskjutning till det sämre skulle framträdtt än skarpare, om Key-Åbergs siffror ej uteslutande vore baserade på en undersökning af arbetarehem, i hvilka inneboendesystemet torde florera. I sammanhang härmed meddelar jag en jämförande gruppering af de olika hufvudkategorierna.

Lägenhetskategorier.	Utan inneboende.		Med inneboende.	
	År 1895. %	År 1900. %	År 1895. %	År 1900. %
Ett kök utan rum	62.4	51.7	37.6	48.3
Ett rum utan kök	56.3	54.8	43.7	45.2
Ett rum och kök	52.6	48.0	47.4	52.0
Två rum utan kök	38.5	46.2	61.5	53.8
Två rum och kök	31.8	32.9	68.2	67.1
Tre rum och kök	21.8	37.4	78.2	62.6

Det visar sig just här, att siffrorna för år 1900 visa en försämring för de smärre lägenheterna, d. v. s. de speciella arbetarebostäderna, medan en *skenbar* förbättring inträdt för de öfriga. Till en jämförelse må meddelas, att i Berlin skulle år 1895 af 32,976 tvårums lägenheter endast 3,146 hysa inneboende och af 10,887 enrumslägenheter endast 274 (Raphael). Om full jämförbarhet föreligger, är dock ej säkert.

Beträffande de olika stadsdelarna konstaterar jag, att å Nedre Norrmalm 50.1 % af de därstädes befintliga lägenheterna sakna inneboende, å Östermalm 47.9 %, å Södermalm 43.9 %, å Kungsholmen 41.3 %, i Staden mellan broarna 41.0 % och å Öfre Norrmalm 40.1 %. Södermalm och Kungsholmen intaga här dåliga platser. Jämför man med hvad förut konstaterats, att det relativa antalet inneboende i dessa stadsdelar var mycket lågt, kan man således tolka siffran så, att inneboendesystemet där är mer utbredt men ej så intensivt, i det att de inneboende jämnare fördelats på de i dessa stadsdelar talrika arbetarehemmen, hvilka redan af familjens egna medlemmar äro så tätt befolkade, att hvarje hem endast kunnat mottaga en eller annan inneboende. De höga siffrorna för Nedre Norrmalm och Östermalm beträffande lägenheter utan inneboende betyda således omvänt, att de inneboende koncentrerats på ett mindre antal lägenheter. I detta sammanhang påpekar jag den allmänna slutsatsen, att då i allmänhet bortåt hälften af lägenheterna sakna inneboende, de relativa siffrorna för inneboende af 1,000 boende i regeln äro dubbelt så stora, om man tager i betraktande endast de fall, där inneboende faktiskt hysas.

Till sist några ord om de extrema fallen. I tabell XIV upptagas 32 lägenheter med 11 och flere inneboende. Jag meddelar här en specialtabell för dessa, *tabell XVI*.

Tab. XVI. Smälägenheter med 11 och flere inneboende, år 1900.

Lägenhetskategorier.	Antal lägenheter med								Summa. Lägenheter.	Hela antalet inneboende.
	11	12	13	14	15	16	17	18		
	inneboende.									
Ett kök utan rum	1	—	—	—	—	—	—	—	1	11
Ett rum utan kök	2	1	—	—	—	—	—	—	3	34
Två rum utan kök	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tre rum utan kök	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ett rum och kök	—	2	—	—	—	—	—	—	2	24
Två rum och kök	3	3	3	—	1	—	—	—	10	123
Tre rum och kök	8	2	1	1	1	2	—	1	16	204
Summa	14	8	4	1	2	2	—	1	32	396

Således skulle 396 personer funnit sin bostad i dylika lägenheter. Emellertid vill jag här påpeka, att dessa höga siffror för inneboende böra upptagas med mycken försiktighet. De torde hafva framkommit genom att lägenheter hyrts i andra hand och att således dessa hyrande ur mantalsskrifningssynpunkt kommit att räknas som inneboende. Den lägenhet t. ex., som skulle hysa 18 inneboende, är densamma, som närmare omnämnes å sid. 34* med en folk-mängd af 22 personer. Jag hänvisar till de upplysningar, som där lämnats.

6. Lägenheternas fördelning efter antalet hyrande och inneboende per lägenhet. År 1900.

Beträffande de i **tab. 5** lämnade uppgifterna, en gruppering af smålägenheterna efter hyrande och inneboende på en gång, hänvisar jag till tabellen i fråga.

II. Uppgifter, inhämtade vid personliga besök i lägenheterna, år 1902.

1. Allmänna resultat. Jämförelse med förhållandena år 1900.

Hvilka ämnen som utgjort föremål för denna undersökning framgår af det under rubriken Primäruppgifter intagna formuläret och i öfrigt där samt i Inledningen lämnade uppgifter. I **tabellerna 6—16** äro resultaten af dessa undersökningar sammanställda.

Angående primäruppgifternas införskaffande anser jag, att exploratörerna i regeln gått samvetsgrant till väga. Likvisst har undantag funnits, hvilket förorsakat de ny- och ommätningar, som omnämnts i Inledningen. Af de uppgifter, som meddelas i det följande, torde likväl desamma för 12. Danviksroten vara något opålitliga på grund af exploratörens konstaterade brist på samvetsgrannhet; fullständiga ommätningar ha där ej medhunnits.

För att ge ett begrepp om i hvilken utsträckning de olika lägenhetskategorierna blifvit undersökta meddelar jag i *tabell XVII* några jämförelser mellan samtliga den 31 december år 1900 bebodda smålägenheter, om hvilka talats i det föregående, och de år 1902 närmare undersökta lägenheterna.

Närmare undersökta äro således 18,019 lägenheter med en årshyra af 5,399,741 kronor samt en folkmängd af 89,698 personer, utgörande i procent af talen för samtliga bebodda smålägenheter år 1900 resp. 37.4 %, 36.3 % och 43.8 %. Man finner, att det relativa antalet för folkmängden är betydligt större än desamma för antalet lägenheter. Det är också, såsom redan i Inledningen påpekats, de mera trångbodda lägenheterna, som i regeln underkastats undersökning. Att hyresbeloppet relativt taget är något mindre bör då ej väcka förvåning, då de tätt befolkade bostäderna i genomsnitt äfven torde vara de sämsta. Så mycket anmärkningsvärdare är då, att för ett kök utan rum och för ett rum utan kök de relativa hyresbeloppen äro betydligt större än de relativa talen för antalet, resp. 48.6 % mot 43.2 % samt 36.7 % mot 33.8 %. En hyrestegring har här alltså inträdd sedan år 1900, hvarom mera nedan.

Tab. XVII. Jämförelse mellan de år 1902 undersökta smålägenheterna och samtliga år 1900 bebodda smålägenheter i afseende å antal, hyra och folkmängd. Absoluta och relativa tal.

Lägenhetskategorier.	A b s o l u t a t a l.						Relativa tal.		
	Samtliga år 1900 bebodda smålägenheter.			De år 1902 undersökta lägenheterna.			Undersökta i % af samtliga.		
	Antal.	Årshyra.	Folk-mängd.	Antal.	Årshyra.	Folk-mängd.	Antal.	Års-hyra.	Folk-mängd.
		Kronor.			Kronor.		%	%	%
Ett kök utan rum	565	70,342	1,763	244	34,162	875	43.2	48.6	49.6
Ett rum utan kök	9,200	1,370,301	26,997	3,111	502,785	11,043	33.8	36.7	40.9
Två rum utan kök	1,179	354,618	3,953	420	125,708	1,971	35.6	35.4	49.9
Tre rum utan kök	152	72,705	506	39	17,076	202	25.7	23.5	39.9
Ett rum med del i kök ¹⁾	—	—	—	429	82,929	1,798	—	—	—
Två rum med del i kök ¹⁾	—	—	—	72	24,762	424	—	—	—
Tre rum med del i kök ¹⁾	—	—	—	5	2,175	31	—	—	—
Ett rum och kök	17,467	4,065,706	75,987	7,161	1,765,008	35,131	41.0	43.4	46.2
Två rum och kök	12,976	5,084,585	63,926	5,180	2,056,905	29,819	39.9	40.5	46.6
Tre rum och kök	6,601	3,857,407	31,825	1,358	788,231	8,404	20.6	20.4	26.4
Summa eller %	48,140	14,875,664	204,957	18,019	5,399,741	89,698	37.4	36.3	43.8

¹⁾ Del i kök är räknad som kök i primäruppgifterna för år 1900, såsom förut påpekats. Antalet lägenheter om ett rum med del i kök utgjorde år 1900 enligt bostadsräkningen 358, hvadan således en ökning å minst 71 stycken sådana lägenheter skulle föreligga. Detta torde emellertid hufvudsakligen bero därpå, att år 1902 äfven upptagits åtskilliga lägenheter, hyrda i andra hand, hvilket lätt medför bildandet af lägenheter med del i kök.

I hvad mån de olika stadsdelarna blifvit undersökta framgår af nedanstående sammanställning.

Stadsdelar.	Samtliga bebodda smålägenheter år 1900.	Undersökta smålägenheter år 1902.	De undersökta smålägenheterna i % af samtliga bebodda.
Staden mellan broarna	1,945	1,014	52.1
Nedre Norrmalm	4,082	1,361	33.3
Östermalm	8,920	2,854	32.0
Öfre Norrmalm	11,775	5,469	46.4
Kungsholmen	5,912	2,199	37.2
Södermalm	15,506	5,122	33.0
Hela staden	48,140	18,019	37.4

Det synes af dessa siffror, att Öfre Norrmalm och Södermalm äro absolut taget fullständigast undersökta; relativt taget återigen stå Staden mellan bro-

arna och Öfre Norrmalm främst, i det omkring hälften af de där befintliga lägenheterna varit föremål för besök af exploratorerna. I de öfriga stadsdelarna är ungefär $\frac{1}{3}$ af lägenheterna undersökt. Man torde således kunna tillmäta de resultat, som deducerats fram ur detta material, en rätt hög grad af allmängiltighet, d. v. s. att de ge en representativ bild af de förhållanden, som förefinnas inom de skilda undersökningsfälten.

Det är emellertid med de reservationer, som kunna betingas af hvad ofvan sagdt är, som jag här meddelar några jämförande siffror för åren 1900 och 1902 (*se tabell XVIII*).

Tab. XVIII. Jämförelse mellan årshyran och folkmängden i smålägenheter åren 1900 och 1902. Relativa tal.

Lägenhetskategorier.	Å r s h y r a						F o l k m ä n g d			
	per lägenhet		per rum		per person		per lägenhet		per rum	
	i samt- liga år 1900. Kr.	i de un- dersökta år 1902. Kr.	i samt- liga år 1900. Kr.	i de un- dersökta år 1902. Kr.	i samt- liga år 1900. Kr.	i de un- dersökta år 1902. Kr.	i samt- liga år 1900. Kr.	i de un- dersökta år 1902. Kr.	i samt- liga år 1900. Kr.	i de un- dersökta år 1902. Kr.
Ett kök utan rum	124	140	124	140	40	39	3.1	3.6	3.1	3.6
Ett rum utan kök	149	162	149	162	51	46	2.9	3.5	2.9	3.5
Två rum utan kök	301	299	150	150	90	64	3.4	4.7	1.7	2.3
Tre rum utan kök	478	438	159	146	144	85	3.4	5.2	1.1	1.7
Ett rum och kök	233	246	116	123	54	50	4.4	4.9	2.2	2.5
Två rum och kök	392	397	131	132	80	69	4.9	5.8	1.6	1.9
Tre rum och kök	584	580	146	145	121	94	4.8	6.2	1.2	1.5
Samtliga lägenhetskategorier	—	—	132	134	73	60	—	—	1.8	2.2

För hufvudkategorierna finner man följande procentiska ökningar med afseende på årshyran.

Lägenhetskategorier.	Ökning af hyran sedan år 1900. %
Ett kök utan rum	12.9
Ett rum utan kök	8.7
Ett rum och kök	5.6
Två rum och kök	1.3

Om man tager i betraktande, att talen för år 1902 afse lägenheter, som torde böra räknas till de sämre, under det att talen för år 1900 afse alla lä-

genheter såväl bättre som sämre, måste den ofvan konstaterade ökningen anses snarare mindre än den i verkligheten är. Dock är skillnaden mellan bättre och sämre lägenheter ej så stor, vare sig i kvalitet och således ej heller i hyra, för »nödvändighetsartiklarna» ett kök eller enkelrum och ett rum och kök som för de större lägenheterna två och tre rum och kök, hvilket redan förut påpekats. Detta tager sig uttryck i den ringa ökningen för två rum och kök, och än pregnantare för tre rum och kök, där en ringa nedgång inträffat (0.7 %), en nedgång, som naturligtvis ej är faktisk utan beror därpå, att endast $\frac{1}{5}$ af dessa lägenheter, och till yttermera visso de sämre, varit föremål för undersökning. En anmärkning torde här kunna framställas: dessa hyresberäkningar äro delvis om ock i ringa utsträckning grundade på siffran för lägenheter, hyrda i andra hand, som bekant lägenheter, för hvilka relativt höga hyror beräknas. Dock är att märka, att den återstående delen af lägenheten blifvit införd med så mycket lägre hyresbelopp, då detta bildats därigenom, att hyran för det eller de uthyrda rummen frändragits totalhyran för lägenheten. Emellertid visar en omräkning af medelhyrorna med fränskiljande af dessa lägenheter följande föga ändrade värden: Ett kök utan rum 139 kr., ett rum utan kök 159 kr., två rum utan kök 299 kr., tre rum utan kök 424 kr., ett rum och kök 247 kr., två rum och kök 397 kr., tre rum och kök 580 kr. Fränsedt den fåtaliga kategorien tre rum utan kök, är afvikelsen störst för ett rum utan kök med 159 kr. mot 162 kr. Man torde således ingalunda säga för mycket, då man påstår, att hyrornas tendens för smålägenheter hittills varit i ständigt stigande.

Beträffande återigen de i andra hand hyrda lägenheterna inflickar jag här nedanstående tablå beträffande dessas medelhyror.

Lägenheter, hyrda i andra hand år 1902.

Lägenhetskategorier.	Antal.	Årshyra. Kr.
Ett kök utan rum	15	154
Ett rum utan kök	201	198
Två rum utan kök	18	304
Ett rum med del i kök	95	186
Två rum med del i kök	9	388
Ett rum och kök	37	242
Två rum och kök	17	392
Tre rum och kök	5	603

Såsom var att vänta, äro hyrorna för de smärre af detta slags lägenheter högre. Särskildt intager ett enkelrum en i detta hänseende framstående plats med 198 kr. mot 159 kr., hvilket ju var att vänta, då detta lägenhetsslag par préférence lämpar sig till uthyrning i andra hand.

Frånsedt den betydelselösa kategorien två rum med del i kök, är ökningen för öfriga lägenhetsslag högst oväsentlig, och för ett par lägenhetsslag är hyran till och med något mindre, hvilket ju ej bör förvåna, då ett uthyrande i andra hand ibland äfven måste ske af tvång. Dessutom är materialet af för ringa omfattning för att kunna gifva säkra medeltalsiffror. Att ej ett större antal lägenheter, hyrda i andra hand, förekommer beror därpå, att endast omöblerade och från lägenheten fullt afskilda rum upptagits.

Beträffande den af tabell XVIII framgående betydligt större befolkningstätheten år 1902 och den därmed sammanhängande depressionen af hyresbeloppet per person torde inga säkra slutsatser kunna dragas angående trångboddhetens tilltagande öfver hufvud taget, enär, såsom förut nämnts, särskildt tätt befolkade lägenheter gjorts till föremål för undersökningen. Men man torde ej misstaga sig, om man antager, att med den konstaterade hyresstegringen äfven följt en ökad trångboddhet.

2. Hyra, folkmängd, golfyta och luftrymd per lägenhet, per rum, per person m. m. År 1902.

I **tab. 6** återfinna vi en öfversikt af de år 1902 undersökta lägenheterna i afseende å antal, hyra, folkmängd, golfyta och luftrymd, i absoluta och relativa tal inom hvar och en af Stockholms rotar; därjämte sammandrag, stadsdelsvis och för hela staden samt i lägenhetskategorier. Dessutom återgifves i **tab. 6 c** motsvarande beräkningar för 117 stora, moderna och välbelägna våningar. Jag inflickar här några anmärkningar angående beräkningssättet m. m. Del i kök är alltid räknad som $\frac{1}{2}$ rum, och kök är räknadt som rum vid medeltalsberäkningarna. Detta torde vara berättigadt, emedan i de lägenheter, som här komma i fråga, köken användas äfven till sofrum. Enligt exploratörernas uppgifter ha i de minsta lägenheterna den eller de hyrande ofta tagit sin sofplats i köken, på det att rummet eller rummen må kunna disponeras åt inneboende. Med afseende på golfytan och luftrymden per person anmärkes, att de tillgängliga primäruppgifterna ej tillåtit att göra åtskillnad på barn och vuxna. Ofta brukar nämligen vid dylika beräkningar två barn anses ekvivalera en vuxen. (För Schweiz t. ex. har jag dock sett siffror anförda, där barn räknats fullt). Vidare påpekas, att lägenheternas medelhöjd ej är beräknad direkt utan indirekt genom division af luftrymden med golfytan.

Med afseende på detaljerade upplysningar hänvisar jag till hufvudtabellen jämte sammandragen. Jag inskränker mig här att angifva hufvudresultaten, hvilka återfinnas i *tabellerna XIX och XX*.

Tab. XIX. Årshyra, folkmängd, golfyta, luftrymd och medelhöjd i de år 1902 undersökta smålägenheterna, kategorivis. Relativa tal.

Lägenhetskategorier.	Antal lägenheter.	M e d e l t a l.													
		Å r s h y r a					Folk-mängd		Golfyta			Luftrymd			Lägenheter-nas medel-höjd. m.
		per lägen-het. Kr.	per rum. Kr.	per m ² . Kr.	per m ² . Kr.	per per-son. Kr.	per lägen-het.	per rum.	per lägen-het m ² .	per rum. m ² .	per per-son. m ² .	per lägen-het. m ³ .	per rum. m ³ .	per per-son. m ³ .	
Ett kök utan rum . . .	244	140	140	11.10	4.57	39	3.6	3.6	12.6	12.6	3.5	30.7	30.7	8.5	2.4
Ett rum utan kök . . .	3,111	162	162	11.70	4.56	46	3.5	3.5	13.8	13.8	3.9	35.4	35.4	10.0	2.6
Två rum utan kök . . .	420	299	150	11.70	4.50	64	4.7	2.3	25.6	12.8	5.5	66.4	33.2	14.2	2.6
Tre rum utan kök . . .	39	438	146	11.30	4.10	85	5.2	1.7	38.6	12.9	7.4	106.8	35.6	20.6	2.8
Ett rum med del i kök .	429	193	129	10.50	4.14	46	4.2	2.8	18.5	12.3	4.4	46.7	31.1	11.1	2.5
Två rum med del i kök .	72	344	138	10.90	4.14	58	5.9	2.4	31.5	12.6	5.3	83.0	33.2	14.1	2.6
Tre rum med del i kök .	5	435	124	9.00	3.59	70	6.2	1.8	48.3	13.8	7.8	121.1	34.6	19.5	2.5
Ett rum och kök . . .	7,161	246	123	10.50	3.85	50	4.9	2.5	23.6	11.8	4.8	64.0	32.0	13.0	2.7
Två rum och kök . . .	5,180	397	132	10.80	3.90	69	5.8	1.9	36.8	12.3	6.4	101.7	33.9	17.7	2.8
Tre rum och kök . . .	1,358	580	145	11.00	3.86	94	6.2	1.5	52.6	13.2	8.5	150.5	37.6	24.3	2.9
Samtliga lägenhetskategorier	18,019	300	134	10.80	3.95	60	5.0	2.2	27.7	12.4	5.6	75.8	33.8	15.2	2.7
Sex och flere rum och kök å Östernalm	74	—	256	10.10	2.92	334	—	0.8	—	25.4	33.1	—	87.6	114.2	3.4

Tab. XX. Årshyra, folkmängd, golfyta, luftrymd och medelhöjd i de år 1902 undersökta smålägenheterna, stadsdelsvis. Relativa tal.

Stadsdelar.	Antal lägenheter.	M e d e l t a l.													
		Å r s h y r a					Folk-mängd		Golfyta			Luftrymd			Lägenheter-nas medel-höjd. m.
		per lägen-het. Kr.	per rum. Kr.	per m ² . Kr.	per m ² . Kr.	per per-son. Kr.	per lägen-het.	per rum.	per lägen-het m ² .	per rum. m ² .	per per-son. m ² .	per lägen-het. m ³ .	per rum. m ³ .	per per-son. m ³ .	
Staden mellan broarna .	1,014	302	128	11.60	4.55	66	4.6	1.9	26.1	11.0	5.7	66.5	28.1	14.6	2.5
Nedre Norrmalm . . .	1,361	355	145	11.00	4.00	85	4.2	1.7	32.4	13.2	7.8	88.7	36.2	21.3	2.7
Östernalm	2,854	362	147	12.20	4.26	73	5.0	2.0	29.7	12.1	6.0	84.9	34.5	17.1	2.9
Öfre Norrmalm	5,469	312	139	10.90	4.06	61	5.1	2.3	28.5	12.7	5.6	77.0	34.2	15.2	2.7
Kungsholmen	2,199	303	135	10.80	3.71	58	5.2	2.3	28.0	12.5	5.4	81.7	36.5	15.6	2.9
Södermalm	5,122	235	115	9.50	3.59	47	5.1	2.5	24.7	12.1	4.9	65.4	32.0	12.9	2.6
Hela staden	18,019	300	134	10.80	3.95	60	5.0	2.2	27.7	12.4	5.6	75.8	33.8	15.2	2.7
Sex och flere rum och kök å Östernalm	74	—	256	10.10	2.92	334	—	0.8	—	25.4	33.1	—	87.6	114.0	3.4

Om årshyrans stegring sedan år 1902 är redan taladt under rubriken Allmänna resultat.

Jag påpekar här, att de smärre lägenheterna — i än pregnantare grad än förut kommit till synes — ha att framvisa oskäligen hyror. *Årshyran per kubikmeter* är en bättre mätare härå än blott hyresbeloppet per rum. Om man grupperar lägenheterna i ordning härefter, erhåller man nedanstående tablå, där årshyran per person är medtagen för jämförelsens skull. Kategorierna tre rum utan kök och tre rum med del i kök äro uteslutna på grund af sin fatalighet, hvilket ju medför otillförlitliga medelvärden.

Lägenhetskategorier.	Årshyra per kubikmeter.	Årshyra per rum.	Årshyra per person.
	Kr.	Kr.	Kr.
Ett kök utan rum	4.57	140	39
Ett rum utan kök	4.56	162	46
Två rum utan kök	4.50	150	64
Ett rum med del i kök	4.14	129	46
Två rum med del i kök	4.14	138	58
Två rum och kök	3.90	132	69
Tre rum och kök	3.86	145	94
Ett rum och kök	3.85	123	50
Samtliga lägenhetskategorier	3.95	134	60
Sex och flere rum och kök å Östermalm	2.92	256	334

Man finner, att de minsta och antagligen sämsta lägenheterna äro nära 20 % dyrare än de större och bättre. Dock intager ett rum och kök ett öfverraskande godt rum. Än tydligare framgår hyrans oskälighet för de mindre lägenheterna, om man jämför med talet för de stora och moderna våningarna å Östermalm (vid Narvavägen, Strandvägen, Karlavägen). Hyran per kubikmeter är där trots det fina läget och den dyrbara inredningen endast 2.92 kr. per kubikmeter (i andra stadsdelar blott 2.60 kr.). *Det vill säga, att hyran för fattigmans bostad är öfver 50 % dyrare än rikemans. De dyraste våningarna äro de billigaste.*

Att för kyffena betalas relativt hög hyra har redan förut påpekats och bevisats, men att skillnaderna skulle vara så enorma, har väl ändå ingen tänkt sig. — Kasta vi en blick på siffrorna för hyresbeloppen per person, se vi hur den stora hyran kompenseras. Sammanträngningen i de minsta lägenheterna representeras af en hyressiffra per person om 40 à 50 kr.; i de stora östermalmsvåningarna betalas 334 kr. — Detta torde gå igen öfverallt i världen men är därför icke mindre sorgligt. Jag anför efter Raphael, att i

en eländig nordbömisk arbetarebostad kostade kubikmetern luft 4.88 kr. om året, men i de elegantaste våningarna en trappa upp vid Ringstrasse i Wien 3.53 kr. I Bern betalar det högsta sociala samhällslagret 2.76 kr. per kubikmeter, det mellersta 2.81 kr. och det lägsta 2.98 kr.

Jämför man de olika stadsdelarnas dyrhet efter hyresbeloppet per kubikmeter i smålägenheterna, verkar det ej öfverraskande att finna Staden mellan broarna med sina underhaltiga lägenheter främst med 4.55 kr. Sedan följa Östermalm med 4.26 kr., Öfre Norrmalm med 4.06 kr., Nedre Norrmalm med 4.00 kr., Kungsholmen med 3.71 kr. samt sist och billigast Södermalm med 3.59 kr. Användes såsom mätare priset per kvadratmeter, skulle Östermalm stå före Staden mellan broarna med 12.20 kr. per m². mot 11.60 kr. Förklaringen härtill är lätt funnen i östermalmslägenheternas större höjd, 2.9 m. mot 2.5 m. i Staden mellan broarna.

Med afseende på *golftytan och luftrymden per rum*, som mäta rummens storlek och rymlighet, påpekar jag, att siffrorna äro ovanligt jämna. Maximum nås för ett enkelrum med 13.8 kvadratmeter och minimum för ett rum och kök med 11.8 kvadratmeter; i senare fallet är det naturligtvis de små köken, som pressa ner medeltalet. Räkna vi med rummens kubikinnehåll, intager tre rum och kök främsta platsen med 37.6 kubikmeter och ett kök utan rum den sista med 30.7 kubikmeter. Här spela in de olika höjdförhållandena, 2.4 meter mot 2.9 meter. Inom de olika stadsdelarna har Nedre Norrmalm att uppvisa de största rummen med 13.2 kvadratmeters golftyta och Staden mellan broarna de minsta med 11.0 kvadratmeter. Rymligast äro de undersökta rummen å Kungsholmen, 36.5 kubikmeter, och sämst är äfven i detta afseende Staden mellan broarna med 28.1 kubikmeter per rum. De moderna och stora östermalmsvåningarna om sex rum och kök och däröfver visa en medelyta per rum af 25.4 kvadratmeter och en medelrymd per rum af 87.6 kubikmeter, motsvarande således ungefär 2 å 3 gånger den yta och rymd, som ett kök utan rum representerar.

Med afseende på ytterligare upplysningar om *höjdförhållandena* hänvisar jag till tabellerna.

Till sist några ord om en viktig fråga, nämligen *golftytan och luftrymden per person*, som i eminent grad äro mätare på de sanitära förhållandena. Då jag emellertid får tillfälle att senare behandla denna fråga utförligare, inskränker jag mig här till några observationer. Åsikterna växla beträffande den minimala luftrymden och golftytan per person. I tyska kaserner bör hvarje man åtminstone ha 13 kubikmeter, i österrikiska 17, tyska fångar i ensam cell 22, sachsiska byggnadsordningar fordra minst 20 kubikmeter för vuxen och 10

för barn; i Dresden fordras likväl enligt dess Wohnungsordnung af år 1898 endast 10 kubikmeter i *softrummen*, dock utan åtskillnad beträffande de boendes ålder. Om vi sätta 15 kubikmeter såsom minimum, då barn räknas fullt, torde detta således icke vara öfverdrifvet. Om höjden i rummet tänkes vara 3 meter, som enligt Stockholms byggnadsordning är den i regeln minsta tillåtna höjden vid nybyggnader, skulle detta motsvara en golftyta af 5 kvadratmeter, hvilket åter igen, om rummet tänkes kvadratisk, skulle motsvara en längd eller bredd af $2\frac{1}{4}$ meter. Läkaresällskapet i Wien har uppställt såsom fordran en minimigolftyta af 4 kvadratmeter för hvarje person öfver 1 år, och Dresdens Wohnungsordnung föreskrifver såsom minimum $3\frac{1}{2}$ kvadratmeter såsom »softrumme». Då i den föreliggande undersökningen äfven köken äro medräknade som rum, anser jag, att en golftyta af omkring 5 kvadratmeter, som motsvarar en luftrymd af 15 kubikmeter, må tills vidare sättas såsom önskvärd. Det framgår då af tabellerna, att den nödiga luftrymden i medeltal är för knapp i följande lägenhetskategorier: ett kök utan rum (8.5 m³), ett rum utan kök (10.0 m³), ett rum med del i kök (11.1 m³), ett rum och kök (13.0 m³), två rum med del i kök (14.1 m³), två rum utan kök (14.2 m³); tillräckliga med afseende på medeltalen ställa sig två rum och kök (17.7 m³), tre rum med del i kök (19.5 m³), tre rum utan kök (20.8 m³) och slutligen tre rum och kök (24.3 m³). Af hufvudkategorierna ha således endast två och tre rum och kök att uppvisa en tillräcklig medelsiffra. Detta betyder dock icke, att alla dessa lägenheter måste betraktas såsom goda; en stor del af dem ligger under det tillåtna medeltalet, men detta kompenseras af en del verkligt goda lägenheter. Ej heller må man tro, att alla lägenhetskategorier med för knappt medeltal äro underhaltiga; men att större delen är det, är man berättigad att antaga. Härom mera i det följande (sid. 51*). Kasta vi en blick på siffrorna för de olika stadsdelarna, visar det sig, att Södermalm och Staden mellan broarna stå under strecket (12.9 m³ och 14.8 m³), medan Öfre Norrmalm och Kungsholmen nått och jämnt hinna öfver medeltalet (15.2 m³ och 15.6 m³). Bäst stå Östermalm och Nedre Norrmalm (17.1 m³ och 21.3 m³).

Lägga vi golftytan per person till grund för grupperingen, blir denna i det hela densamma (på en enda omkastning när), hvilket ju icke är oväntadt.

Det förnämsta intresset beträffande de här erhållna siffrorna knyter sig till en *jämförelse* med förhållandena år 1896 vid den närmast föregående undersökningen. Emellertid omfattade denna ej hela staden utan endast stadsdelarna Staden mellan broarna, Kungsholmen och Södermalm samt äfven 21. Vanadisrotten («Sibirien») å Öfre Norrmalm. Dessutom inräknades i denna rote några kvarter och egendommar af de närliggande rotarna (kvarteren Beckasinen, Mor-